

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

3-2021

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Муассис: Фарғона давлат университети.

«FarDU. ILMİY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. ФерГУ» журналі бир йилда олти марта чоп этилади.

Журнал филология, кимё ҳамда тарих фанлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган.

Журналдан мақола кўчириб босилганда, манба кўрсатилиши шарт.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги томонидан 2020 йил 2 сентябрда 1109 рақами билан рўйхатга олинган.

Муқова дизайни ва оригинал макет ФарДУ таҳририят-нашриёт бўлимида тайёрланди.

Таҳрир ҳайъати

Бош муҳаррир
Масъул муҳаррир

ШЕРМУҲАММАДОВ Б.Ш.
ЎРИНОВ А.А.

ФАРМОҒОНОВ Ш. (Ўзбекистон)

БЕЗГУЛОВА О.С. (Россия)

РАШИДОВА С. (Ўзбекистон)

ВАЛИ САВАШ ЙЕЛЕК. (Туркия)

ЗАЙНОБИДДИНОВ С. (Ўзбекистон)

JEHAN SHANZADAN NAYYAR. (Япония)

LEEDONG WOOK. (ЖанубийКорея)

АЪЗАМОВ А. (Ўзбекистон)

КЛАУС ХАЙНСГЕН. (Германия)

БАХОДИРХОҒОНОВ К. (Ўзбекистон)

ҒУЛОМОВ С.С. (Ўзбекистон)

БЕРДЫШЕВ А.С. (Қозоғистон)

КАРИМОВ Н.Ф. (Ўзбекистон)

ЧЕСТМИР ШТУКА. (Словакия)

ТОЖИБОЕВ К. (Ўзбекистон)

Таҳририят кенгаши

ҚОРАБОЕВ М. (Ўзбекистон)

ОТАЖОНОВ С. (Ўзбекистон)

ЎРИНОВ А.Қ. (Ўзбекистон)

РАСУЛОВ Р. (Ўзбекистон)

ОНАРҚУЛОВ К. (Ўзбекистон)

ГАЗИЕВ Қ. (Ўзбекистон)

ЮЛДАШЕВ Г. (Ўзбекистон)

ХОМИДОВ Ғ. (Ўзбекистон)

АСҚАРОВ И. (Ўзбекистон)

ИБРАГИМОВ А. (Ўзбекистон)

ИСАҒАЛИЕВ М. (Ўзбекистон)

ҚЎЗИЕВ Р. (Ўзбекистон)

ХИКМАТОВ Ф. (Ўзбекистон)

АХМАДАЛИЕВ Ю. (Ўзбекистон)

СОЛИЖОНОВ Й. (Ўзбекистон)

МАМАЖОНОВ А. (Ўзбекистон)

ИСОҚОВ Э. (Ўзбекистон)

ИСКАНДАРОВА Ш. (Ўзбекистон)

МЎМИНОВ С. (Ўзбекистон)

ЖЎРАЕВ Х. (Ўзбекистон)

КАСИМОВ А. (Ўзбекистон)

САБИРДИНОВ А. (Ўзбекистон)

ХОШИМОВА Н. (Ўзбекистон)

ҒОҒУРОВ А. (Ўзбекистон)

АДҲАМОВ М. (Ўзбекистон)

ХОНКЕЛДИЕВ Ш. (Ўзбекистон)

ЭГАМБЕРДИЕВА Т. (Ўзбекистон)

ИСОМИДДИНОВ М. (Ўзбекистон)

УСМОҒОНОВ Б. (Ўзбекистон)

АШИРОВ А. (Ўзбекистон)

МАМАТОВ М. (Ўзбекистон)

ХАКИМОВ Н. (Ўзбекистон)

БАРАТОВ М. (Ўзбекистон)

Муҳаррирлар: Ташматова Т.
Жўрабоева Г.

Мусахҳиҳ: Шералиева Ж.

Таҳририят манзили:

150100, Фарғона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19-уй.
Тел.: (0373) 244-44-57. Мобил тел.: (+99891) 670-74-60
Сайт: www.fdu.uz

Босишга рухсат этилди:

Қоғоз бичими: - 60×84 1/8

Босма табоғи:

Офсет босма: Офсет қоғози.

Адади: 50 нусха

Буюртма №

ФарДУ нусха кўпайтириш бўлимида чоп этилди.

Манзил: 150100, Фарғона ш., Мураббийлар кўчаси, 19-уй.

**Фарғона,
2021.**

А. Акбаров Ҳайнрих Ҳайне ва аёллар.....	94
Г. Орипова Ўзбек шеърлятида ижровий лирика тарихи ва тадрижи.....	101
О. Барзиев Фарғона номи билан боғлиқ анъанавий поэтик туркумлар.....	108
Д. Турдалиев Ўзбек достончилик санъатининг ўзига хос хусусиятлари.....	114
Ю. Каримова “Лисонут-тайр” достонида бадиий тасвир усуллари ва ифода воситалари.....	123
Д. Муратова XX аср ўзбек ва корейс ҳикояларида ота-она ва фарзанд муносабатларида оилавий кадриятлар тасвири.....	127

ТИЛШУНОСЛИК

А. Мамажонов, А. Саминов Сўз бирикмаси қисмларида семантик мутаносиблик ва номутаносиблик.....	133
М. Мамажонов Диалогик дискурда антропонимларнинг коммуникатив-функционал хусусиятларига доир.....	138
Р. Ахророва Ўзбек ва француз тилларида эрта ёшлик “jeunesse”нинг лексик-семантик ифодаланиши.....	144
Х. Қодирова Хоразм шеваларида ўзлашма сўзлар асосида шаклланган айрим лақаблар.....	148
Ҳ. Дўсматов Ўзбек миллий сўз ўйинлари турлари ва талқини.....	152
Ш. Шокиров, Д. Қозоқбоева Инглиз тилида “ear – кулоқ” семасига алоқадор бўлган сўзларнинг семантик хусусиятлари.....	159
Т. Яндашова Бадиий матнда “гўзаллик” концептини ифодаловчи фонетик-фонологик воситалар лингвопоэтикаси.....	163
Г. Тожиева Ўзбек тилининг изоҳли луғатларида маънавий-маърифий тушунчаларни ифодаловчи атов бирликларининг тавсифланиши.....	168
З. Раджабова Ўқув фразеографияси лексикографиянинг махсус бўлими сифатида.....	173

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Х. Турсунов, Ю. Минаматов, И. Мўминов Замонавий таълимда компьютер ўйин элементларидан фойдаланишнинг педагогик муаммолари ва ечим тавсиялари.....	182
М. Каримова, З. Арипов, М. Оламова Педагог ва талаба ёшларнинг креативлик сифатларини ривожлантиришнинг омиллари ва усуллари.....	189
С. Умаров Талабалар мустақил ишларини ташкил этишнинг илмий-педагогик имкониятлари.....	193
С. Аъзамов Тўқимачилик ва енгил саноат соҳаси терминларини тартибга солиш.....	197

УДК: 830

ҲАЙНРИХ ҲАЙНЕ ВА АЁЛЛАР

ГЕНРИХ ГЕЙНЕ И ЖЕНЩИНЫ

HEINRICH HAYNE AND WOMEN

Акбаров Азиз Абидович¹¹Акбаров Азиз Абидович

– Фаргона давлат университети, педагогика фанлари номзоди, доцент.

Аннотация*Мақолада буюк немис шоири Ҳайнрих Ҳайненинг ҳаёти ва ижодидаги аёллар ҳақида боради.***Аннотация***В статье речь идёт об участии женщин в жизни и творчестве великого немецкого поэта Генриха Гейне.***Annotation***This article discusses the role of women in the life and work of the great German poet Heinrich Hayne.**Таянч сўз ва иборалар:* биринчи муҳаббат, баҳорги гул, бўса олмоқ, ҳис-туйғулар, тонгги атиргул, рад этилган севги, гўзаллик қурбони, никоҳсиз турмуш, кузги гул, вафот этмоқ.*Ключевые слова и выражения:* первая любовь, весенний цветок, поцелуй, чувства, утренний цветок, отвернутая любовь, жертва красоты, внебрачная жизнь, осенний цветок, умереть.*Keywords and expressions:* first love, spring flower, kiss, emotion, morning rose, rejected love, beauty victim, extramarital life, autumn flower, to die.

Инсон жуфт яратилган. Вояга етгач, хоҳ эркак ёки аёл кишими, ўз жуфтини топишга ҳаракат қилади. Бу ҳодиса инсоннинг маълум ёшида юзага чиқади. Кимдандир эрта, бошқасида кеч. “Жуфт бўлиб яшаш – бу табиат қонунидир. Шунинг учун дунёдаги барча жонзотлар ўз жуфти билан яшайди”[6,126].

Бизда бу муносабат никоҳ орқали боғланади. Европада ҳам шундай, бироқ уларда эркинликка интилиш кучлироқ, яъни, истаган кишиси билан хоҳлаганча яшаш афзал кўрилади. Биров у ёққа тур, бу ёққа тур демаса, одамга ёқади-да!

Ҳайне ҳам ўз жуфтини узоқ излади. Гарчи унинг биринчи муҳаббати кам эсланса ҳам, **Кичкина Вероника** бўлган. Биринчи ва фожиали. Ҳайне буни “Сафар манзаралари” ва бошқа асарларида ёзиб қолдирди.

У ёзади: “Урсула мени кечкурун бир сокин хонага бошлаб кирди. Кичкина Вероникани мўъжаз тобутда чиройли ётганини тасаввур ҳам қила олмайсиз. У кичик оқ кафанчада ётар, кулимсираб турган юзига эса, бош томонига қўйилган шамларнинг гуллар узра ёғдуси тушиб турарди. Стол устида шам ва гуллар қуршовида ётган мурдани танидим ва

сўрадим: “Нега кичкина Вера жим?”. Урсула: “Ўлим шундай қилади”, деб жавоб берди. Қабр олдида туриб кузатган манзара Ҳайненинг кўз олдидан кетмас, болалигида илк кўнглига ёққан кичкина Верани унута олмасди. Унинг тимсолини эса, у ўз лирикасида оромгулни тез-тез эслаб ўтган. Бунинг изоҳини Ҳайненинг дўсти Каролина Жобернинг эсдаликларида учратиш мумкин. “Биз адирга чиққанимизда, қизча кўлида гуллар билан ўйнаб юрарди, бу қалампиргул шоҳчаси эди. Тўсатдан у гулларни лабларига тегизиб, менга узатди. Бир йил ўтиб, каникулга келганимда, кичкина Вера оламдан ўтган эди. Ўшандан бери вафот этганига ишонгим келмас, у тирикдек эди. Нима учун? Нега? Бу қизиқ, сирли эмасми? Бу бўлиб ўтган воқеаларни катта бахтсизликни эслагандек, аччиқ ҳисларни бошимдан кечирар эдим”[1].

Ҳайне кимга кўнгили қўйган бўлса, унинг ўлими уни таъқиб қилиб юрарди. Кичкина Вера оромгул бўлса, гўзал гимназия ўқувчиси А – тонгги атиргул. Бироқ, Ҳайне илк кўнгили қўйган қиз ҳаётни эрта тарк этди. Шундай қилиб, гимназия йилларидаги йўқотиш, алам, соғинчдан,

АДАБИЁТШУНОСЛИК

киши вояга етганда кеч бўладиган азоблардан заҳарланиб бўлган эди.

Қизил Зефхан шоирнинг ҳаётида туб бурилиш бўлди. Ҳайнега Иозеф Зефхан катта таъсир кўрсатди. У Ҳайнени меланхолиядан ёруғ дунёдаги мистик-романтик юксакликка қайтарди. Шоир Зефхан билан бўлган муносабатларини “Мемуар”ида батафсил тасвирлаган, у пайтда ҳар иккиси ўн олти ёшда бўлган. Зефханнинг сочлари малла эмас, балки қондек қип-қизил бўлиб, елкасидан пастга селкиллаб тушиб турарди. Ўн тўрт ёшида етим қолган. Шу боис бобосининг тарбиясида эди. Зефхан касби жаллод бўлган кишининг қизи бўлган. Бобоси ҳам жаллод бўлиб хизмат қилган. Жаллодлик касби авлоддан-авлодга ўтиб, жаллодлар сулоласини ташкил этган. Уларнинг уйлари шаҳар чеккасида жойлашган бўлиб, маҳаллий аҳоли бу уйни четлаб ўтишарди. Зефхан кўпгина “эски халқ кўшиқлари”ни биларди[2]. Шу сабаб у Ҳайнеда шундай шеъриятга иштиёқ уйғотди. Улар ўртасидаги мулоқот таъсирида яралган “Тушлар” шеърий туркуми ғамгин ва аламли эди. Зефхан болалиқдан то ўсмирлигигача алоҳида ҳаёт кечирган. Шу сабабли бўлса керак, у тортинчоқ, одамови, яъни одамлардан ўзини олиб қочар, муомалада ҳам ўжар эди. Унинг бобоси ҳунарининг тартиб-қоидаларига кўра, юзинчи айбдорнинг бошини кесгандан кейин, қиличини махсус тайёрланган қабрга кўмган. Бироқ бувиси бобосининг ўлимидан кейин сеҳргарликда қўллаш мақсадида қилични кавлаб олган. Ҳайне ана шу қилични кўрсатишни қайта-қайта илтимос қилганидан сўнг, Зефхан қилич яширилган бир ҳужрага бошлаб борди. Шу заҳоти у қўлида ўткир қилич билан пайдо бўлди. У нозик қўллари билан қилични кўтариб:

Лаззатми, сенга қилич тиғини ўпмоқ?

Яратганнинг сўнги неъматин тотмоқ?
Мен ҳам ўша овозда: “Менга қилич тиғини эмас, балки қизил Зефханни ўпиш лаззатлироқ”. У қилич ўзига тегиб кетмаслиги учун ҳимоялана олмай қолди, мен эса бундан фойдаланиб, катта жасорат билан унинг етишиб бўлмас

лабларидан шартта ўпдим. Ҳа, юзлаб зараркунанда фирибгарларнинг бошини танасидан жудо қилган ҳақиқат қиличига хилоф равишда иснодга қолишни ҳам ўйламай, бадном уруғ-жаллод қизини ўпдим. Мен уни севганимдан эмас, балки эски жамиятга бўлган нафрат ва хурофотлар сабаб ўпдим. Шу он менда туйғулар олови лоп этиб ёнди. Мен кейинги ҳаётимни ана шу икки туйғуга бағишладим: **ғўзал аёллар ва француз инқилобига бўлган муҳаббатга.**

Зефханнинг сеҳрли бўсалари Ҳайненинг нозик қалбида туйғулар вулқонини ҳаракатга келтирди. Бу туйғулар шоир қалбидан ташқарига аста-секин чиқиши учун нозик ҳис-туйғуларга сабаб керак эди. Бунга сабаб, ҳамбурглик бой амакисининг қизи **Амалия** бўлди. Амалия Ҳайне калондимоғ бўлиб, совуқ ва мағрур хулқи билан бошқалардан ажралиб турарди. У ўн етти ёшли шоирга менсимамай, тўй-йиғинларда шеър ўқиб, беш-олти талер пул топиб, рўзғор тебрата олармиди деб, уни менсимади ва унинг севгисини тан олмади. Бир ёши улуғ мулкдорга турмушга чиқиб кетди. Ҳайне бу шахсий драмасини қийинчилик билан кечирди. Амалияга бўлган бахтсиз муҳаббати унинг шоир бўлишида биринчи туртки бўлди. Кейинчалик бу, шеърлар тўпламида ўз аксини топди ва умрининг охирида, “Мен кўз ёшларимни тўккан, алашимни сўндириш учун айш-ишратга сабаб бўлган: Амалия орзуларим оламида биринчи баҳорги гулим бўлди”, деди[1].

Ҳайненинг шоир бўлишига жияни Амалияга бўлган севгиси сабаб бўлди. У Амалияни жуда қаттиқ, ақлдан озиш даражасида севган эди. Бу, унинг “Кўшиқлар китоби”да ўз ифодасини топди. Мағрур Амалияга атаб, машҳур “Тушлар”, “Кўшиқлар”, “Лирик интермеццо”, “Тағин ватанда” каби асарларини бағишлади. “Бу китоб, – деди у, – фақат муҳаббатим хоки солинган яшиқдир”. Етти йил ўтиб, Амалиянинг сингисини Терезани севиб қолди. Тереза ҳам опаси каби шоирнинг севгисини рад этди. Ҳайне Терезага “Тағин ватанда” ва бошқа шеърларини бағишлади.

Ҳа, юрагим дардли, тобора
Силқиб-силқиб ундан томар қон.
Ҳам ошиқ у, ҳамда садпора...
Сен-чи, буни кўрмайсан бу он.

(Хайриддин Салоҳ таржимаси)

Ҳайне Парижда “Париж аёллари” сарлавҳали унча силлиқ бўлмаган шеърини битди. Бу шеър анча шов-шув, муҳокамага сабаб бўлди. Нима бўлганда ҳам, шоир умрининг охиригача гўзаллик шайдосига айланди. Шол бўлиб ётиб қолишидан олдин у Луврга бориб, Венера Милосскаянинг ғоят гўзал жамолини томоша қилгач, ҳолсизланиб, ҳайкал пойига йиқилди. Уйга зўрға етиб келиб, ётиб қолди. Шу билан бошқа кўчага чиқмади. Аёлларга нисбатан идеал ва ҳақиқат ўртасидаги қарама-қаршилиқ, шоир учун ўта типик бўлиб, унинг нозик кўнглига озор берарди.

Ҳайне ўттиз етти ёшида ўн тўққиз ёшли пойафзал сотувчи қизни ёқтириб қолди. Асли унинг исми **Крессенсия-Эжени Мира**. Шоир уни Матильда, деб атаётган. Романтиклар учун бу энг севимли исм эди. Гўзал, бироқ саводсиз бўлган оддий деҳқон қизини Ҳайне хотинликка олгани ҳайратланарли эди. Матильда ўн беш ёшгача қишлоқда ўсди. Кейин эса Париждаги пайпоқдўз холасиникига борди, у ерда Ҳайнени учратди. У маълумотсиз бўлиб, ҳатто ўқишни ҳам билмасди. Ўқишга уқуви йўқ эди. Шоир ана шундай ўқиш, ёзиш-чизишни билмайдиган аёлга уйланди. “У менинг ягона юпанчим, – ёзади Ҳайне у

Гулга ишқи тушиб капалак
Атрофида минг бор айланур.
... Бажонудил билган бўлардим
Гулнинг кимга ошиқ эканин.
...Мен билмадим, гул кимга шайдо,
Лек севарман барча-барчасин.

(Миртемир таржимаси)

Туйғу-ҳиссиётлар таъсиридаги шоир аёлининг гўзал бўлибгина қолмай, унинг ақлли бўлишини ҳам истарди, худди Христина Вульпиус каби (И.В.Гётенинг севгилиси, кейинроқ аёли).

Ҳайне Матильдани билим олиш учун ёш қизлар пансионатига жойлаб қўйди. Ўқиш ҳақини тўлаб турди. Бироқ, пансионат ҳам уни ўзгартира олмади, у

ҳақда, – дўмбоқ, бақувват, нолиш нималигини билмайди”[5]. Матильда ўйинга тушганида, орқа қуйруғини ўйнатиб, чиройли рақсга тушар, шоир эса бундан рашк қиларди. Унинг ўзи рақсга тушишни хуш кўрмасди. Бундан ташқари, у аёлини Кококотт лақабли тўтиқушдан ҳам қизғанарди, чунки Матильда Кококотт билан банд бўлиб, баъзан хўжайинни унутиб қўярди. Ҳайне бунга нуқта қўймоқчи бўлди ва тўтиқушни каламуш дориси билан захарлаб тинчитди. Тўтиқушнинг ўлими вазиятни енгиллаштиради, чунки шоирнинг гўзали Кококотт I нинг ўлими билан муроса қилолмади, ҳатто бу воқелик адабиёт тарихига ҳам кирди. Иложсиз, Кококотт II ни сотиб олишга тўғри келди[3,5]. Ҳайненинг Матильдага бўлган муносабати идеал ва ҳақиқат ўртасидаги қарама-қаршилиқдан иборат бўлди. Бу муносабатлар 1836 йили бу севишганлар ўртасидаги катта жанжалга сабаб бўлди. Уларнинг юз кўрмас бўлиб кетишларига бир баҳя қолди. Жиззаки, қизиққон шоир дилидаги аламларини сир сақласа ҳам бўларди, бироқ у дардини ҳаммага дастурхон қилиб юрди. Дўстлари унинг азобланаётганлигини кўриб, шеърларидан мисол келтириб, овутишарди:

ҳеч нарса ўрганмади. Ҳайне унга немис тилини ўргатмоқчи бўлиб, қаттиқ уринди. Бари бир фойдаси бўлмади. Шу сабаб Матильда шоирнинг биронта шеърини ўқимай, ҳатто эри нима билан шуғулланишини билмай, дунёдан ўтиб кетди. Бу ҳақда у: “Ҳайнени ақлли дейишади, кўпгина ажойиб китоблар ёзган, ўзим ҳеч нарса сезмасам ҳам,

АДАБИЁТШУНОСЛИК

сўзларга ишонишим керак”, дейди у соддалик билан.

Матильда пансионатдалигида Жорж Санд билан дон олишиб юрди. Санднинг ошиқлари кўплигидан Ҳайне тезда у билан ипини узди. Яна ўзининг содда Матильдасига қайтди. Матильда унинг адабини бериб, яна бағрига қабул қилди[10].

Бироқ, Матильда қомати келишган, қорасоч, баланд бўй, порлаган кўзлар, торпешона, ҳаракатчан, қувноқ, оқкўнгил ва эрига содиқ паришлик аёл эди. Олти йил никоҳсиз турмушдан сўнг, Ҳайне ўз расмий тўйларини ўтказди. Икки кундан кейин ягона меросхўр аёлига васиқа битди. Васиқага кўра, унинг аёли шоир вафотидан сўнг албатта бошқа бировга турмушга чиқиши керак эди.

Матильда унинг биронта асарини билмаслиги Ҳайнени ҳайрон қолдирмади, аксинча, аёли уни мақтов, шоир сифатида эмас, балки инсон сифатида севди. Бу, унга ёқарди.

Мулойим бўлмаса ҳам, қувноқ характерли француз аёлига хос чўрткесар Матильда эрига ақлдан озиш даражада содиқ эди. Гоҳида ҳунар ҳам кўрсатарди, аччиқланиб, қуюшқондан чиқиб кетарди. Бу вулқон тез отилиб, тез сўнишини ва ҳеч қандай из қолдирмаслигини Ҳайне яхши биларди.

Ҳайне Матильда билан йигирма йил яшади. Шоир аёлини севиб, ҳурматини жойига қўйди. Бунга жавобан Матильда ҳам уни сўйиб яшади, “*paree que il est bon*” – “чунки у яхши”, яъни уни яхшилиги учун севди. Шоир оғир касалга чалинганида, уни жуда яхши парваришлади, ғамхўрлик қилди.

Эрининг вафотидан кейин ҳам унга содиқ қолди, камтарона умр кечирди. Цирк, қизиқарли пьесалар қўйиладиган бульвар театрларига бориб турарди. Унинг уйига биронтаси меҳмонга келадиган бўлса, доим Ҳайне ёқтирган таомларни буюрарди. Оқкўнгил, соддадил аёл буни турмуш ўртоғи хотирасининг рамзи, деб биларди. Унинг кўлини ялиниб-ёлвориб сўраганлар ҳам бўлган, бироқ у эрини унутмаслиги ва бошқа инсон фамилиясида бўлишни хоҳламаслигини айтарди. Ҳайне ана шундай аёлни севган. Матильда хонага

кириб келганида, хурсанд бўлиб, кўнгли яйраб, ором оларди. Бу ҳолатни у қуйидагича таърифлаган: “Аёлим тонгги атиргул, унинг табассуми немис ташвишларини аритиб юборади”.

Қизиқарли ҳолат: Матильда эрининг вафот этган куни. 1883 йил 17-февраль оламдан ўтди.

Элиза фон Кринц – шоир ғамгин кузининг сўнги гули. Уларнинг танишуви жуда қизиқарли бўлган. Қиз Елисей майдонидан унча олис бўлмаган Матиньго кўчасидаги 3-сонли уйга кириб, олтинчи қаватга кўтарилди. Нафасини ростлаб, кўнғироқ ипини тортди. Эшикни хизматкор очиб, совуқроқ қарши олди. Қиз хизматкорга Камилла Зельден эканлигини, Австриядаги композитордан шоирга мактуб олиб келганлигини айтди. Кўнғироқ чалинди. Хизматкор кўнғироқ чалинган хонага кирди, кейин меҳмонни кўшни хонага таклиф қилди. Хона совуқ, парда билан тўсилган, қоронғи эди. “Қалай? Менинг қабр тўшагим?”, овоз эшитилди парда ортидан. Пастаккина каравот устидаги олти матрац устида ётарди, у. Унинг кўзлари юмуқ эди. Қиз унинг кўзи ожиз, деб ўйлади. Бемор кўрсаткич бармоғи билан ўнг қовоғини кўтарди ва нотаниш қизга бироз термилди.

Қиз йигирма олти ёшда бўлиб, ўртача бўй, жуда гўзал, офатижон эди. Юзлари думалоқ, бурни бироз туртиб чиққан, кўзлари иболи эди. У кулганда оппоқ, марвариддек тишлари ярқ этиб кўзга ташланарди. Қиз келишган ва мулойим эди. Сухбат чоғида қизнинг немис миллатига мансублиги, ҳақиқий исми **Элиза фон Кринц** эканлиги маълум бўлди. Деярли умрини Парижда ўтказган, Наварни кўчасида истиқомат қиларди. Дўстлари уни Марго деб аташарди. У Венадаги ёш композитор илтимосига кўра Ҳайне шеърига ёзган мусиқа нотасини олиб келган, уни шоирга шахсан ўзи топшириши керак эди. Ҳайне қизга унинг овози ёқимли эканлигини, бу, унинг дардига малҳам бўлишини айтди. Яна шоир ҳамдардга зор экан, деб ўйламаслигини ҳам қистириб ўтди. Ҳозир одамлар шафқатсиз бўлиб кетишганини, илгари у бу ҳақда ўйламаганлиги, ҳозир эса ўйлашга фурсати борлигини айтди.

Шоирнинг назари қизнинг бармоғидаги пашша тасвири узукка тушди. У Элизага унинг узуги бир умрбод қамоққа маҳкум қилинган маҳбусни эсга солганини айтди. Бир куни маҳбус камерада пашшани кўриб қолди. Бу узоқ вақт қамоқда ўтиргандан сўнг кўрган ягона жонзот экан. У пашшанинг қувноқ ғинғиллашини тинглар, қанотлари ва қўлларини ювишини кузатарди. Аста-секин пашша кўшнисига кўникди, чўчимасдан кўшнисининг бармоғига қўна бошлади, кўшниси эса уни нафаси билан иситарди. Ана шундай қилиб, сиз ҳам мен умрбод маҳбуснинг камерасида пашша каби пайдо бўлдингиз. Ҳар ҳолда мен шундай бўлишини жуда ҳам истагандим. Менинг умрим кузининг сўнги лаҳзаларида қанотли мавжудот – пашша бўлиб қолинг. Менинг ҳузуримда кимнингдир ғинғирлаган овози етишмайди. Ҳозирдан бошлаб сизни “Пашшача”, деб аташга рухсат беринг, деди Ҳайне ва энг яқин, ҳамдард инсонига айтгандай, ўз дарди ҳақида сўзлаб берди. Эшитганлари Элизани қаттиқ ҳайратга солди. Шоир унга ўз китобини совға қилиб, яна келишини тайинлади. Кейинги кун хатни ўзи ёзганлигини, котибасининг йўқлиги, кўзи ҳам яхши кўрмаётганлиги, қизнинг ташрифи унда яхши таассурот қолдиргани, агар келса, тушдан кейин хоҳлаган пайтда келиши мумкинлигини ҳам ёзди. Ўзини яхши ҳис қилмаётгани, қулоғи яхши эшитмаётганини ҳам кўшиб қўйди.

Матильданинг яхши муносабати, ғамхўрлигига қарамасдан, умрининг охириги кунларини кечираётган Ҳайнеда К.Зельденга муҳаббат уйғонди. Шоир уни бир кун кўрмаса чидай олмай қолди. Дастлаб Матильда Камиллага прус айғоқчиси, деб душманлик кўзи билан қарар, саломига зўрға алик оларди, у билан бир дастурхонда ўтиришни хоҳламасди. Бу ҳолатдан чиқиш учун шоир Матильдани бирон жойга кетиш вақтини танларди. Кўп ўтмай, хотиннинг нодўстона муносабати ўзгарди. Яриммурда эрини Камилладан қизганмай қўйди, чунки уларнинг муҳаббати фақат платоник бўлишини яхши биларди.

Камилла билан суҳбат адабиёт, Шекспир, Байрон ҳақида бўларди. Шоир илгаригидан яхшироқ сайрай бошлади, жиддий, яхши асарлар яратди. Шоир тўшакда ётган ҳолда тиззасидаги бюварни мослаштириб, ижод қилди. Унга котиба керак эди. Зельден бу вазифани ўтай бошлади. Бу ҳамкорлик уларни янада яқинлаштирди. Ҳайне Амалияни баҳорги гулим, деб атаган бўлса, Пашшачани кузги гулим, деди. У бундай муҳаббатдан эзилар, ичидан зил кетарди.

У Элизага йўллаган хатларида унга “дилбар, зебо қиз”, “меҳрибон пари”, “бебаҳо”, “азизим”, “қадрдоним”, “меҳрибон дўстим”, “гўзалим”, “жоним” деб мурожаат қиларди. Унга бағишлаган “Пашшача”, “Нилуфар” шеърларини вафотидан икки-уч ҳафта олдин битган эди.

Камилла бир шахсий ташвиши туфайли қисқа муддат кела олмай қолди. Ҳайне уни ҳар куни интиқлик билан кутарди. Қиз келганида, шоир унинг хафалигини, юзидан кўз ёшларининг оқиб тушаётганини кўраётгандай, яқин келишини, каравотига ўтиришини имлаб кўрсатди. “Юзимни яхши кўриши учун шляпамни ечиб ташлашимни айтди. Мен қаттиқ ҳаяжондан шляпамни ечиб, улоқтириб юбордим ва унинг кроватига тиз чўқдим. У чекаётган азобни кўриб, яқинлашиб келаётган нохушликни сезгандай, қаттиқ йиғидан ўзимни тутиб тура олмадим. Биз бир-биримизга бир сўз айта олмадик. Бироқ, дўстим қўлини бошимга қўйиб, дуо қилаётганини сездим”.

1856 йил 17 февралда шоир дунёдан кўз юмди. Элиза ҳам Ҳайне ҳақида Камилла Зельден тахаллуси билан икки-уч китоб нашр этди.

Ҳайне эмигрантликда “Тўшак қабр”га тушиб қолганда бир неча юқори табақали, киборли аёллар ёрдам қўлини чўзиб, кўнглини кўтаришган.

Княгиня Христина Бельджойзо Австриянинг Италиядаги ҳукмронлигига қарши озодлик ҳаракатида қатнашган, 30-йиллар бошида Парижда мухожир бўлган. Ҳайне у билан Парижда сен-симончилар йиғилишларида танишган. У Ҳайне билан умрининг охиригача дўст бўлиб қолди.

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Рахиль фон Фарнхаген Ҳайне ижодининг гуллаб яшнаган пайтида уни қўллаб-қувватлади. У оилали бўлиб, эри ва оиласини севган, ҳурмат қилган. Аёлнинг адабиёт салони бўлиб, унда даврнинг энг ақлли кишилари йиғилишарди. Улар орасида Ҳайненинг обрўйи баланд эди.

Баронесса фон Гогенгаузен ҳам адабиёт салонига эга бўлиб, Ҳайне у ерга қатнаб турарди. Баронесса ўзи ҳам шеърлар ёзар, Ҳайне эса уларни немис тилига таржима қиларди. Баронесса шоирни Байрон асарлари билан таништиради. Ҳайнега Байроннинг охириги шеърлари маъқул келар, баъзиларини таржима қиларди. Кейинроқ Байрондаги скептицизм ва исёнкорлик шоирнинг кўнглини қолдирди. Шу тариқа у Байрон йўналиши билан алоқани узди. Бироқ унинг асарлари унда муҳаббат уйғотган эди. Баронесса Гогенгаузенга Байрон ижоди билан таништиргани учун чуқур миннатдорчилик изҳор қилди. Улар хат ёзиб туришди. Шоир беморлиги пайтида баронесса ундан хабар олгани келди.

Каролина Жобер Ҳайненинг ҳолидан хабар олиб турар, кўнгли хотиржам бўлар ва дугонаси Христина Больдгойзо билан биргаликда шоирнинг майда-чуйда рўзгор ташвишларини ҳал қилиб берарди.

Шундай қилиб, "Киборли аёллар" Ҳайне шахсининг ижодий шаклланиши ва касалликнинг аёвсиз зарбасини юмшатиш учун қўлларидан келганича кўмаклашишди.

Ҳайне шеърларида рад этилган муҳаббат мавзуси тез-тез учраб туради. Бошқа асарларида эса, ўзи ҳақида бўлиб, ғамгинликни тараннум этади. Ҳайне лирикасида аёллар бир-бирига қарама-қарши: ювош, мулойим, ўтакетган ёвуз. У буни қуйидаги афоризмда жуда ўринли ифодалайди: "Аёл бир вақтда ҳам олма, ҳам илон"[2].

Шоир стил режасида туш ҳақидаги шеърлар, лирик интермеццо, кўшиқлар, сонетлар ва бошқаларни афзал кўради. Унда муҳаббат мотивлари ўлим мотивлари ва абадий руҳ ҳақидаги фикр-ўйлар билан боғланиб кетади. Унда юлдузлар бир-бири билан "ҳатто лингвистлар билмайдиган ажойиб тилда

сўзлашадилар". Бу, муҳаббат тилидир. Ҳайне учун севги – жонли, тирик, табиий туйғу.

Шоирнинг ҳаёти ва ижодида аёллар мавзуси ҳақида ўйлаганингизда, бир фикрга келасиз, бу мавзу тўппа-тўғри ҳамма томонларни ўз ичига олган, яъни муфассалдир. Бироқ, шоирнинг доимо муҳокама ва эътирозларга сабаб бўлиб келган бир қатор аёллар номи билан аталган шеърлари ҳам бор. "Ҳар хил" туркуми кичик туркумларни ўз ичига олади: "Серафина", "Анжелика", "Диана", "Гортензия", "Кларисса", "Катарина", "Иоланта ва Мария", "Эмма", "Фредерика" кабилар.

Ҳайне қаламига мансуб Шекспир асарларидаги хотин-қизларнинг портретлари каби буюк асарлари ҳам мавжуд. Бунга сабаб китоб савдогари Деллуа буюртмаси бўлди. У Ҳайнега инглиз рассомлари Мидоу, Босток, Филд, Дженикс, Карбудлар кабиларга Шекспир асарларидаги хотин-қизлар портретлари альбомига матн ёзишни таклиф этади. У Франция, Англия учун бундай альбомни нашр этган эди. Энди навбат Германияга келгани ва мазкур ишни ўз даврининг энг яхши адиби ёзиши керак эди. Савдогар Ҳайнени танлади. Бу китоб 1838 йили нашрдан чиқди. Ҳайне ўнлаб хотин-қизларга бағишланган "Рухий қуёш" номли китобини чоп этди.

"Трагедия" бобида шоир Крессида ва Кассандра портретларини яратди, Елена ("Тахт ва Крессида"), Виргилия ("Корилан"), Порци... ("Юлий Цезар"), Констанца ("Қирол Джон"), Клеопатра ("Антоний ва Клеопатра"), Лавиния ("Тит Андроник"), Перси хоним, қиролича Екатерина ("Генрих"), Жанна Д.Арк, Маргарита, қиролича Маргарита, Грей хоним ("Генрих VI"), Анна хоним ("Қирол Ричард III"), қиролича Екатерина, Анна Болейн ("Генрих VIII"), Макбет хоним ("Макбет"), Офелия ("Гамлет"), Корделия ("Қирол Лир"), Жюльетта ("Ромео ва Жюльетта"), Дездемона ("Отелло"), Жесси Порции (" Венециялик савдогар"), шунингдек Шекспир комедияларидаги аёллар портретларини яратди.

Ҳайне шеърятининг мухлиси, Австрия қироличаси Елизавета буюртмасига кўра 1901 йили Корфу

оролида шоир хотирасига мавзолей ташкил этилди ва Римда қабртош ясаиб, Париждаги Монмартр қабристонидagi Хайнрих Хайненинг қабрига ўрнаттирди[5].

Хайне Зефхан билан муносабатлардан сўнг, туйғуларини гўзал аёллар ва француз революциясига бағишлашга қарор қилган эди. Шоир аҳдида қатъий турди. Бу аҳди унинг шеърларида жаранглаб турди. У ҳаётида жуда кўп аёлларни севди, уларга туркум шеърлар битди. Шеърларида уларнинг номини абадийлаштирди. Бу ҳамманинг ҳам кўлидан келавермайди. Кўп қўрқоқ шахслар аёллар билан муносабатларини тан олмайдилар. У айтди: “Дунёда аёллар бор экан, уларни тўхтовсиз севаверман; бирдан кўнглим қолса, бошқасини ёқтираман; Францияда қирол ўлмаганидек, кўнглимдаги қиролича ҳам ҳеч қачон ўлмайди: унинг шиори: “Қиролича ўлди, яшасин қиролича!”. Бу масалада Хайнега тан бериш керак. У аёлларни ўрганиб, “Аёллар эркакларни бахтли қилишнинг бир йўлини, бебахт қилишнинг ўттиз минг йўлини билишади”[2], мазмундаги ҳикматли сўзни айтиб кетди. Умрининг сўнггида ҳам ёш

гўзал аёлни севди. Вафотидан бир муддат олдин севгилиси Камилла Зельденнинг қўл-оёқларини силаб, ўпиб, қўлини унинг бошига қўйиб, дуо қилди. Муҳаббат тўла юрагини ундан уза олмай, қабрга бирга олиб кетди. Одатда ўлими яқинлашганини сезган одам ўзи билан ўзи овора бўлиб қолади. Лекин Хайненинг иродаси мустаҳкамлигини қуйидаги мисолда кўрамиз: бир куни дўстларидан бири шоирнинг жон бераётган пайтида келиб қолади. Икки аёл Хайнени покиза ўринга олишаётган бўлади. “Кўриб турганингиздек, аёллар ҳалиям мени қўлларида кўтариб юришибди”, дейди ҳушини йўқотмай. Унинг охириги сўзи: “Тангри мени кечирсин, бу унинг иши”[5,9].

Гўзаллик шайдоси Хайненинг ўн жилдлик танланган асарлари[7,8] муҳаббат пойдевори устига қўйилганига шубҳа йўқ. У умр бўйи муҳаббатни қуйлади, севди. Севган инсон севги каби қаримайди. Яқинда Хайне икки юз йигирма уч ёшга тўлди. Севимли шоиримиз Муҳаммад Юсуф таъбирича, шоирнинг бу ёруғ дунёда чироғи ўчмайди. Гоҳи ўтлиғ шеър, гоҳи дилбар куй бўлиб жаранглайверади.

Адабиётлар:

1. «Всемирная литература в средних учебных заведениях Украины» №6 (218) июнь 1998, с.55-60.
2. Гейне (Хейне) Генрих (Heine, Heinrich) (1797-1856), Афоризмы, Биография. <http://www.foxlgn.ru/apohorism/biography/heine.html>.
3. Гаев Г. Гении в частной жизни. – М.: «Крон пресс», 1999 ..
4. Генрих Гейне. <http://www.xsp.ru/psychophy/pub/outpub.php?id=700&str=0015>
5. <http://vikent.ru/author/829/>
6. Собиров Н. Ҳадислар илм ва тарбия асоси. -Т., 2020 й., 126-бет.
7. Генрих Гейне. Собрание сочинений., В десяти томах., Под. ред. Н.В. Берковского, В.М. Жирмунского, Я.М. Металлова. Государственное издательство художественной литературы. Л. 1956-1959.
8. <http://tfile.co/forum/viewtopic.php?r=827268>
9. Степанян В.Н. Жизнь и смерть знаменитых людей. -М.:«Аст»; «Зебра», 2007 г.
10. zet-isnetdead.livejournal.com/244740.html.

(Тақризчи: Ҳ.Жўраев – филология фанлари доктори)